

LENGYEL ANDRÁS

Színek és jelvények

LÖW IMMÁNUEL KORAI RABBINIKUS SZEMIOTIKÁJA

Löw Immanuel (1854–1944) 1890. május 18-án zászlóavató beszédet mondott Szabadkán (Szegei Híradó 1890. máj. 20. 3.). A szegedi rabbi a legjobb életkorban járt, harminchat éves volt, már rutinos, de ereje, dinamizmusa fiatalos, lendületes, szinte predesztinálva arra, hogy Szeged határain kívül is személyesen demonstrálja tudását és szónoki képességeit. Előadása, amely előbb Szabadkán, majd mindjárt utána Szegeden önálló kiadványként is megjelent, szabadelőadás volt, „szabadon”, papír nélkül mondta el; szövege Singer Sándor gyorsíró lejegyzése alapján kapott nyomdafestéket.¹ És bár a gyorsíró szöveget Löw nyilván autorizálta, előadói teljesítménye figyelemre méltó. Az idézett szöveghelyek száma és pontossága, a héber nyelvű „betétek” bonyolultsága és fontossága, s maga a tárgy, a fölavatandó zászlók szemiotikai értelmezése, a „színek és jelvények” hagyományból adódó magyarázata mint jelmagyarázat és közösségalkotó rabbinikus útmutatás, komoly tudást igényelt. Löw már akkor is tudós rabbinak számított, s különböző meghívásai, amelyek közül a szabadkai csak az egyik volt, arra enged következtetni, a gálut zsidósága már rétori képességeit is fölfedezte, kedvelték beszédeit. (Életrajzírója, Hidvégi Máté említi, hogy egyik szombathelyi hallgatója évtizedek múlva is megbecsüléssel szóltott akkori beszédéről.)

*

Löw *Színek és jelvények* címmel megjelent zászlóavatója mint jelmagyarázat, mint vallásszemiotikai teljesítmény is figyelmet: elemzést érdemel, de e teljesítmény nem választható le a beszéd közösségalkotó és -megtartó szerepéről.

¹ Löw Immanuel elemzett beszéde előbb Szabadkán, majd – második kiadás jelzéssel – mindjárt utána Szegeden is megjelent: *Színek és jelvények. Zászlóavató beszéd.* Tartotta Szabadkán 1890. május 18-án. Második kiadás. Szeged, 1890, Engel Adolf könyvnyomdája, 16 p. (A tanulmányban található zárójeles oldalszámok mind erre a szövegkiadásra utalnak.) Az előadásról hírt adott: *Löw Immanuel Szabadkán.* Szegei Híradó, 1890. máj. 20. 3., s azt írja: „a szabadkai izraelita segélyegylet zászlószentelési ünnepségén tegnap ismét oly remek szónoklatot tartott, mely a jelenvoltakat mélyen meghatotta.”

A *Színek és jelvények* szegedi kiadásának ismeretét Hevesi Andreának köszönöm.

² Hidvégi Máté: *Löw Immanuel élete*, in *Löw Immanuel válogatott művei* 1. Virág és valóság, szerk. Hidvégi Máté, Ungvári Tamás, Scolar, Budapest, 2019, 9–112.

A beszéd nem egy tudományos szervezet eseménye volt; elsősorban és mindenekelőtt rituális eseményt kell benne látnunk. Azaz szakrális aktusként is értelmezendő. Ez az alapszerep azonban, ismételjük meg, nem valósulhatott meg szakszerű jelmagyarázat nélkül; a beszéd alapvetően a hagyomány magyarázatára épült, méghozzá olyan jelfejtés volt, amelynek értelmezési keretét maga a hagyomány adja. A szent szövegek korpusza így egyszerre forrása és (megerősítendő) célja a zászlóavató eseménynek.

Durkheim vallásszociológiája szerint „[a] vallás szent, vagyis elkülönített és tiltott dolgokra vonatkozó hiedelmek és gyakorlatok összefüggő rendszere, amely a híveket az egyháznak nevezett morális közösségbe egyesíti.”³ A „szent”, amellyel a hívek találkoznak, az egyén szempontjából egyféle „erőként” jelenik meg, amelyet az egyén magába „vándoroltat”, s ezzel valami „tisztából” részesül. Tudományos szempontból itt lelhető föl a magyarázandó összefüggés. A „vallásos egyének kognitív meggyőződésében, hit-tételeiben [ugyanis] nincsen semmi, amelyből a társadalomtudós meg tudná érteni cselekvésük, közös együttműködésük mélyebb okait. Ezek feltárása csak egy sajátos dinamika megértésével lehetséges. Eszerint a vallási közösségek tagjai bizonyos objektumok köré »spontán módon« rituálék, közös cselekvések rendszerét építik ki, amelyhez kapcsolódva a közösség erejét, saját életerejük forrásaként élhetik meg. A közös világvég, amelynek komplexusában önazonosságukat is elnyerik, annak az intenzív tapasztalatnak köszönhető, amit e cselekvésbe kapcsolódva megélnék.”⁴

Ez az értelmezés, amelyet Hans Joas (2012) Durkheim elméletéből kiindulva, de az újabb eredményeket is integrálva fogalmazott meg, nyitva hagyja a kérdést, mi választja el a „hagyományos”, „igazi” vallásokat a szekuláris modernitás vallásszerűen működő nagy rendszereitől, például a szekuláris nacionalizmustól, a szocializmustól vagy éppen a mainstream „harcos liberalizmustól”. E kérdésre, ma többféle válasszal is lehetséges kísérletezni, ám itt nem kell föltétlenül válaszolnunk rá. Esetünkben – a zászlóavató beszéd értelmezéséhez – elegendő az alapmodell szem előtt tartása. E modellen belül maradván már releváns magyarázatra van esélyünk.

E modell elfogadása azonban szükségessé teszi az alkalmazandó jelelmélet némi finomítását, újrafogalmazását. A digitális kommunikációval való szembesülés váltotta ki a fölismerést (amely pedig magában a jelviszonyban eredendően benne van, s figyelembe nem vétele eleve hibának tekintendő),

³ Emile Durkheim: *A vallási élet elemi formái*, ford. Varjas Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2003, 45–46.

⁴ Szűcs László Gergely: *Hans Joas, a „személy szakralizálódásáról”*, in *Lábjegyzetek Platonhoz 18. Az identitás*. Szeged, 2020, 406. Az elméleti háttérhez lásd még: Szűcs László Gergely: *A „szentség aurája” és az ember méltósága*, in *Szociológiai Szemle* 2019/2.

hogy a jelviszony nem kettős, hanem hármass szerkezetű. „A jel relációs tényező: létesítése két létező közötti reláció felállítását jelenti. A jelek segítségével fogalmazható meg és osztható meg másokkal bármiféle üzenet, csak ilyen módon hozható létre bármiféle információ és tudás, létesülhetnek kulturális szimbólumok.” „[A] jel kettős természetű: valóságosan valamiképp létezik [...], és ugyanakkor lehetőség szerint is létezik, mégpedig általában valami másként [...]. E szükségképpen kettős természetéből, kettős létből, abból, hogy a jel csak akkor jel, ha a már létező egyszerre létezik potenciálisan és aktuálisan, az következik, hogy a jel a fenti értelemben virtuálisan létezik, és virtuálisan létezik minden belőle létrehozott képződmény is.”⁵

Ez az összefüggés elvont formában úgy is leírható, hogy a duális arisztotelészi ontológia kibővítendő, s „a valóság szerinti lét és a lehetőség szerinti lét” mellé „be kell vezetni a virtualitást is, mint a lét ama harmadik módját, amelyben aktualitás és potencialitás elválaszthatatlansága nyilvánul meg.”⁶ Utóbbi voltaképpen maga a folyamatot leíró interpretáció. A „jel (mint létező) és a jelentés (mint tartalom) egyaránt valami létező interpretáció révén keletkezik. Az interpretált létező formailag jel, tartalmilag jelentés, együtt létezésén: információ.”⁷ Az interpretáció tehát maga az információ.

A rabbi jelmagyarázata, interpretációja maga a William James metaforája szerinti „erőátvitel”, amely összeköti a közösséget saját hagyományával, s morális közösséggé változtatja azt.

*

Löw szabadkai beszéde a helyiek zászlóavató ünnepélyén hangozott el, s értelemszerűen az ünnepség magyarázója és igazolója volt. Saját feladatát annak megvilágításában látta, hogy „mi az, amiért a [felavatandó] zászlónak *jelképében az egyesületnek egységét* e mai napon be kívántatok mutatni az Örökkel való szent hajlékában” (6). Az egyesületnek mint morális közösségnek a bemutatása volt tehát az ünnepség célja, de ezt Löw a maga részéről, stílszerűen, a zászlónak mint jelképnek a magyarázatával igyekezett elérni. Az ünnepi beszédet tartó rabbi tehát a szemiotikus szerepében mondta el tanítását.

Kiindulásként az „írásnak igéjét”, méghozzá azt az igéjét választotta, „amelyet e héten vagyunk olvasandók Izráélnek zsinagógáiban” (5). Ezt az aktuális szöveghelyet Mózesről vette (Móz. IV. 2,2): „Kiki Izrael fiai közül táborozzék zászlaja mellett, családjának jelvénye alatt; szemben a frigsáttal, körös-körül táborozzanak” (5). A kiválasztott szöveghely két motívuma

⁵ Az idézetek leelőhelye: Ropolyi László: *Digitális identitás – e-személyiség*, in *Lábjegyzetek Platónhoz. 18. Az identitás*, szerk. Daróczy Enikő, Laczkó Sándor, Szeged, 2020, 251.

⁶ I. m. 250.

⁷ I. m. 251.

is eminensen szemiotikai természetű: a zászló és a *jelvény*. Mindkettő *par excellence jel*, sőt a jelvény magából a jel szóból van képezve, azaz etimológiailag is összetartoznak. S ami különösen fontos, e két jel nem véletlenszerűen fordul elő a szövegben; Mózes intenciója e két jelhez rendeli „Izrael fiait” (a zászló mellé és a jelvény alá). E két jel tehát „Izrael fiait” reprezentálja; a jelek értelmezése őket mutatja meg. A kérdés csak az, miként és milyenként?

A második lépése a beszédnek a szövegmagyarázása. Löw, gyakorló exegetaként, a mózesi szöveghely történeti magyarázatát adja. „Az írás ez igéjét a régiek bölcsessége következőképpen magyarázza”, mondja, majd így folytatja: „tizenkét törzse volt Izrael fiainak és a tizenkét törzs mindegyikének külön zászlaja volt, külön színnel és külön jelvénnel, amely a zászlóra vala hímezve. [...] A zászlók különbözének színeik szerint és minden törzs zászlajának színe [...] megfelelt ama drágakő színének, amellyel a törzsnek nevét keblén viselte a főpap, midőn az Úr színe előtt főpapi díszben megjelent” (6). Ez történeti magyarázat, szövegen belüli héber nyelvű betétekkel, lábjegyzettel. A helyzet világos: tizenkét törzs, tizenkét zászló, mindegyik más színű, mindegyiken más jelvény, a törzsek nevét és színét az Úr színe előtt a főpap képviseli, egészében pedig e jelek együtt „Izrael fiainak” összetartozását és egységét jelképezik. A jelek e rendszerben tehát „Izrael fiainak” összetartozása szimbolizációja; a jelek mögött e zászlók népe áll.

S e ponton az „írás igéjében” fölismerhető jelrendszer és az aktuális ünnep, a zászlóavatás között megteremtődik az összefüggés. „És e 12 zászló minékünk e mai alkalommal és a jelen óra ünnepélyein tanulságos zászlóavató *lecke*” (5). Miért? Azért, „mert ama régi zászlóknak színeiben és jelvényeiben megvagyon *magyarázata* mindannak, amit eme jelvényben [ti. a fölavatandó zászlóban] *látunk*” (6). És e jelmagyarázatnak közösségépítő szerepe is van. „[H]a végigtekintünk hímezett jelképeinken [ti. a régi zászlóinkén], akkor *meg fogjuk érteni*, mi az, ami *megteremti* a jótékony egyesületeket, mi az, ami *vezérli és fenntartja*, mi az, amiért e zászlónak [ti. a fölavatandónak] jelképében az egyesületnek [ti. a zászlóavató segélyegyesületnek] *egységét* e mai napon be kívántátok mutatni az Örökkévaló szent hajlékában” (6).

A jelmagyarázat, amelyre a régi jelrendszer ad alkalmat, az aktuális morális közösség, a szabadkai zsidó jótékonyági egyesület „egységét”, azaz kohéziós erejét demonstrálja – s e jelfejtő demonstrációval: teremti is. Mert az aktuális szándékot történetileg igazolja, *szakralizálja*.

*

Löw jelfejtésének tárgyi elemei, a szorosan vett szemiotikai hozadék könnyen áttekinthető, világos rendet alkot.

Az első törzs Júda törzse, „zászlaja olyan volt [...], mint az égnek azúrja, mint az égbolt ragyogó *kékje*” (6), jelvénye pedig, amely a zászlóra volt hímezve, az *oroszlán* (6). A második törzs Iszákár törzse, zászlója pedig „sötét

színű volt, rajta az agály sötétje” (6). A jelvény, amely „Iszákár zászlaján együtt jelent meg”, a „Nap és Hold” volt (7). A harmadik törzs Zebulon törzse, zászlaja „ezüstszerű”, jelvénye pedig a hajó (7). A negyedik törzs Rúben törzse, zászlója „piros, mint a kelő hajnal”, jelvénye pedig a mandragóra (8). Az ötödik törzs Simon törzse volt, zászlója színe a sárga, amelyre jelvényként „hímezve volt Sicham városának képe” (8). A hatodik törzs Gád törzse, „zászlaja kevert színű zászló volt: fehérnek és feketének keveréke”, más megfogalmazásban: szürke. „Gádnak zászlajára jelképül egy egész [...] tábor körrajza vala hímezve” (9). „A hetedik törzs Dánnak törzse. Zászlaja [...] a csillagzafirnak víztiszta színét viselte”. A zászlóra a kígyó volt hímezve (10). A nyolcadik törzs Áser törzse, zászlaja „a lelkesedés lángszínét viselte”, jelképe pedig az „olajfa” (10). A kilencedik törzs Naftáli törzse, „zászlaja színre hasonlított [...] az aranytiszta, lehiggadt borhoz”; „e törzsnek zászlajára [...] az őzikének képe volt hímezve” (11). Az „utolsó előtti két törzsnek”, azaz a tizedik és tizenegyedik törzsnek „közös zászlaja” volt. „Testvértörzs volt Efrájim és Manasse, [...] koromfekete volt az ő zászlaja” (11). E „két törzs jelképe a bivaly képe” (12). Az utolsó, a tizenkettedik törzs Benjámin törzse volt, zászlajában „össze volt foglalva, mint a szivárványban, minden szín” (12–13). E zászlón a jelkép a farkas (13).

Az áttekintés nyomán előttünk áll tizenkét, néven nevezett törzs, tizenegy – más-más színű – zászló és tizenegy jelvény. A nevek, a színek és a jelvények fontosak, szemiotikai rendszert alkotnak; nem véletlen, hogy maga az előadó, szövege publikálásakor éppen a *Színek és jelvények* címet választotta. Ezzel adva van az a kognitív állványzat is, amely megmutatja a jelmagyarázat kemény szerkezetét, amely köré fölrakható a szemantika puha anyaga. Ám a komplikált viszonylatok reprezentációjában éppen ez a puha dimenzió az igazán érdekes. S így van ez a vallási szemiotika esetében is.

A zászlóavatón beszédet mondó Löwnnek az „igazi” feladata tehát csak a kognitív állványzat láthatóvá tétele után kezdődött. Az állványzat fölismertetése még „csak” a tudós teljesítménye volt, a rabbi (szorosabb értelemben vett) szerepe, amely a közösség mentális kondicionálását szolgálta, csak ez után léphetett színre.

Itt azonban egy újabb közbevetést kell eszközölnünk.

*

A jel, amellyel szemben találjuk magunkat, utal egy jelöltre, és föltételez egy kódolást, amely előállítja a jelet.⁸ Azaz kirajzolódik egy műveleti sor: jelölt,

⁸ Ennek az írásnak a jeleméleti háttéréhez lásd: Szívós Mihály: *A jelaktusok elmélete*, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2014; Voigt Vilmos: *A jelek valóságáról – a valóság jeleiről*. Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019, különösen két írását: *Signum sacrum – a „Szent jel” Apáczai Csere János enciklopédiájában*

kódolás, jel. Ám mivel a jelölt és a jel viszonya kognitív szempontból az empirikus és az elvont viszonya, a jelnek (az elvontnak) a dekódolása mindig (részlegesen) nyitott aktus. Az elvontnak a konkretizálása nem a kódolás szimpla megfordítása, inverze. Valójában a vélelmezett jelölt „rekonstruálása” történik, s ez egy másodlagos, kikövetkeztetett jelölt kreálása. Konstruktív. Amikor a jel egy önmagában is nagyon bonyolult történeti viszonylat reprezentációja, a „dekódolás”, vagyis egy új összefüggésrend, reláció létesítése, fokozottan nyitott művelet eredménye – jó esetben is – viszonylagos. A kódolás és a dekódolás kontextusa, amely idő és térbeli okokból igen nagymértékben eltérő lehet, a dekódolást csak az aktuális kontextus függvényeként engedi létrejönni. Ugyanaz a jel a dekódolás eltérő kontextusai szerint egészen más, akár ellentétes jelentést vehet föl – még az úgynevezett „egyszerű” esetekben is. (A „fedetlen fő”, például egy temetésen, éppúgy lehet a halott iránti tisztelet, mint a tiszteletlenség jele. A gyász jele egyes kultúrákban a fekete szín, más kultúrákban pedig e szerepben a fehér jelenik meg. Stb.) S az még a legegyszerűbb eset, ha dekódolás szerint az új értelmezési keret, az új kontextus miatt egy „negatív” „pozitívra” változik, vagy fordítva; maguk a „belső”, jelen belüli relációk is átrendeződhetnek. Újabb és újabb interpretációk – dekódolási kísérletek – szükségességét jelezve. A dekódolás tehát elég nagy szabadságfokú, „kreatív” művelet, az „egyszerű”, mechanikus magyarázatok csak a szemiotikai példatárak primitívizáló, „pedagógiai” célzatú mesterséges redukciói során keletkeznek.

A jel és az empirikusan létező jelölt távolsága áthághatatlan.

*

A zászlóavató Löw rabbinikus feladata Szabadkán a színek és jelvények „puha”, szemantikai magyarázatával kezdődött – s e magyarázatban jutott el a csúcsra is, szabadkai „édes vérei és atyafiai” orientálásával.

Tartotta magát az „írás igéinek” magyarázatából nyert kognitív állványzathoz, minden szín és jelvény magyarázatában onnan indult ki. A színek és a jelvények magyarázata azonban mindig kettős természetű e beszédben: *pszichológiai és morális, leíró és (aktuálisan) értékelő*, azaz e ponton már nem a „tudomány”, hanem a közösségépítő, a morális jelenik meg.

(37–42); *Rítuskutatás a kortárs folklorisztikában (és ehhez némi távlatok)* (388–393). Vö. még: *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve* (Magyar szemiotikai tanulmányok 5–6.), szerk. Voigt Vilmos és Balázs Géza, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2003. Bernard Morel: *Essai sur le Sacrement come signe et information de Dieu*. Flammarion, Paris, 1959. Ebben megfogalmazódik a tétel: „Krisztus az egyetlen és tökéletes jel (signe)”, Krisztus „élő jel, amely az egyházon keresztül nyilvánul meg” (vö. Voigt 2019: 41). A középkor Morel jellemezte jelfelfogása és Löw jelfelfogása közötti viszonyt még értelmezésre vár.

Az első törzs zászlaja, kék színe és oroszlanos jelvénye már eszerint magyarázódik. A pszichológiai dimenzió itt világos. „Amidőn jó sorsban vagyunk, és ragyogó tiszta felettünk az égbolt kékje, amidőn feltekintünk az ég fellegtelen azúrjára: bizton, bátran pillantunk a jövőbe” (6). A jelvény, a zászlóra hímezett oroszlan a bátorság, a rettenthetetlenség szimbóluma; ezért is mondhatja: „Veszélyfeledve tekintjük boldog időben a jövőt” (6). E magyarázat a lélektani általánosság formájában jelenik meg, s nem is indokolatlanul. Ám aligha kétséges, hogy a magyarázat kontextusának időtényezője is szerepet kap az értelmezésben. 1890-ben járunk, a magyarországi zsidóság történetének egy „jó”, fölfelé vivő pillanatában. A „fellegtelen” ég vizionálása tehát nemcsak „illik” a kék színhez, de az értelmezői kontextus atmoszférájával is összhangban van. S így megadja az értelmezés alaphangulatát is. Ám a morális norma, a hagyomány magatartásszabályozó szerepe itt is jelen van. Mert „illő, hogy az ember megemlékezzék verőfény idején a borúról, épség, ifjúság, bőség idején a betegség, elaggás, nyomor napjairól, és a jelennek kéklő ege alatt a jövőnek eshető bajairól meg ne feledkezzék” (6). Ez a normaföldítés azonban, vegyük észre, megint nem csak a logikai ellenpontozás eredménye; az aktuális értelmezői pozíció is megjelenik benne. Löw nyíltan ki is mondja, „így tekintetek [értsd: tekintettetek] a jövőbe [ti. a szabadkaiak], midőn egyesülést kerestetek, önségelyt, amely megőrzi filléreit a később eshető nyomornak, megőrzi filléreit a szenvedésnek, bajnak, hajlott kornak idejére” (6). A baj „esetőségére” való utalás itt nemcsak az előrelátó bölcsesség jele, de stílárius illeszkedés is a szituációhoz. Löw ugyanis a szabadkai zsidó segélyegyesület zászlóavató ünnepségén beszélt. Ha valahol, akkor itt helyénvaló volt egy ilyen szempont érvényesítése.

Az érvelés és az alkalom összefüggése azonban egyáltalán nem lényegtelen momentum. Az értelmezés *hátterét*, értelmezői *motivációját* fedi föl. A beszéd úgynevezett „fókusza” itt válik érthetővé.

És ezt a második zászló s jelvénye magyarázata vastagon aláhúzza, megerősíti. „És akik nem a jövőtől félnek, akik a jelen terhét hordják, azok előtt hordják a második zászlót”, mondta Löw (6). Ez egy elég erős azonosítás, a zászló sötét színe, s jelvénye a Nap és a Hold összekapcsolása önmagában is föltétlenül megalapoz egy ilyen értelmezést. De a szónok eleve adott fókusza is erre irányul, s az adott szint és jelvényt automatikusan eszerint értelmezte. Egy retorikailag jól fölépített, hosszú, összetett mondat a segélyegyesület morális igazolásává lényegül át: „Ha reád nehezedik az élet terhe; ha jelened sivár, sötét és kétségbeejtő; ha homlokodat komorítja a gyász, redőzi a nélkülözés és meghornyolja a gond; ha kétség és csüggedés száll meg és borúba rejti arcát a remény; ha baljóslatú jelek tűnnek föl a mogorva láthatáron, *mint Iszákár zászlaján együtt jelent meg [...] Nap és Hold, melyek ha együttesen jelennek meg, s egymás mögött válnak láthatókká, a Nap fogyatkozik, elsötétül*: akkor keresed az egyesülést, a kölcsönös segélyt ígérő társulást és megteremtéd a cso-

portosulásban, tömbösülésben jelenednek biztosítékát, támaszát, istápját” (6–7). E kitűnően retorizált hosszú mondatban, amelyet néhol költői ihletettség mozgat, csak egy rövid betét idézi és magyarázza a jelet, a szöveg nagy része az aktuális célt mondja ki és igazolja, árulkodva a beszéd elsődleges szerepéről. Ám a jelmagyarázó betét nem csak összhangban van a szöveg intenciójával, de retorikai csúcsponttá is válik. Mert úgy kapcsolja össze a két érvelési szakaszt, hogy a „lényegét” hangsúlyozza: ha „a Nap fogyatkozik, elsötétül”, „akkor keresed az egyesülést”.

A jelmagyarázat és az aktuális cél tehát nemcsak érintkezik, de össze is kapcsolódik, egységgé válik. Morális és kognitív szimbiózist alkotnak.

Az „ezüstszínű” harmadik zászló egyféle szintézis jelképe, alatta társulnak azok, akik a jövő miatt aggódnak és akik a jelen terhét hordják. „[M]ert az ezüstnek áldozatát kell áldozatkészen bőségesen lerakni, hogy megteremtessék az alap, amelynek erején könnyeket fogtok törölni, beteget fogtok ápolni és özvegyet fogtok vigasztalni, gyámolítani. S azért e zászlónak jelvénye, [...] a *hajó*, amelyen együttesen szálltunk a tengerre, az élet viszontagságainak tengerére” (7.). A jelmagyarázat és az aktuális cél igazolása itt is szorosán összekapcsolódik, átmegy egymásba, de a cél igazolásának elsődlegessége nyilvánvaló: az alap az ezüst, a feladat pedig „egyesült erővel” tevékenykedni. (Ha nem így lett volna, a magyarázat másfelé is haladhatott volna, például az ezüst történeti szerepének adatolásával; Löw azt is meg tudta volna csinálni; élete fő művei ilyen, gazdag adatolású, tudományos földolgozások lettek. De itt, joggal vélhette, nem erre volt szükség; itt a morális közösség építése volt soron.)

*

A harmadik jelmagyarázat belső szakaszhatár az előadásban – ez a nyomtatott verzióban tipográfiaileg is jelezve van. Nem véletlenül. Az első három zászló magyarázata kapcsán Löw mintegy kijelölte a segélyegylet feladatát, morális rendeltetését. A továbbiakban már csak ezt részletezte és finomította.

A negyedik zászló, Rúben törzsének zászlaja. A „kifelé” irányuló könyörület itt lép be a magyarázatba. Rúben az ugyanis, „kiben megszólalt a könyörület szava” (8), s ő az, aki „könyörülete jelképét tartja elénk, mert a könyörület hajnalpírját látjuk az ő zászlaján feltűnni, mely [...] *piros, mint a kelő hajnal*. És jelvénye [...] a *mandragóra* volt, a szeretetnek bűvszere” (8). A zászló színéből és a ráhímezett jelvényből Löw, metaforikus átvitelrel, két erkölcsi mozzanatot állít előtérbe: a könyörületet és a szeretetet. Mindkettő pszichológiai föltétele a morális közösségnek.

A könyörület, mondja Löw, azért is fontos, mert „legyőzi azt, amit a következő két zászló jelképez” (8). Az egyik zászló, Simon törzsének zászlaja *sárga* színű, „a *sárga irigységnek, kajánságnak zászlaja*” (8). A jelvény, Sicham városának képe ugyanezt az érzelmet szimbolizálja. Ám, mondja Löw, „[a]z

irigység szava elnémul, zászlaja legyőzetik, midőn a gazdagabb főlemeli Rúben piros zászlaját, hogy a könyörület hajnalpírja derüljön a nyomornak éjfelére, hogy visszfényének pírja szétömülve győzedelmeskedjék az irigység színén” (9). A jelmagyarázat e ponton a zsidó tradíció egyik nagyon fontos princípiumát mondja ki, a „gazdagabb” könyörületességi kötelezettségét. S ha „a gazdagabb felemeli Rúben piros zászlaját”, e gesztus visszénye „szétömülve győzedelmeskedik”. (Löw persze realista volt; a győzedelmeskedésről „csak” mint követelményről beszélt, de ez követelményként is fontos elv.) Az ötödik zászló, Gád törzsének zászlaja *szürke* volt, „a szürke részvétlenségnek, közönynek viselte színét” (9). A „szürke, eltoppult részvétlenség” sokakra jellemző, ők egész táborot alkotnak, a jelvény: egy tábor körrajza erre utal, mondja Löw, ám a jelmagyarázat azok ellen irányul, akik „sem nevével, sem filléréikkel” nem szerepelnek a segélyegyletben. A kicsinylés, gúny, ellenkezés jellemzi őket. „Miért? Mert az ő zászlajuk nem a könyörület [...] piros zászlaja, melyet ti [azaz a szabadkai segélyegyesület tagjai is] lobogtattok, hanem a részvétlenség sivár, megfakult, szürke lobogója” (9). A jelmagyarázat itt nemcsak a szimpla „önzés” ellen érvel, hanem azok ellen is, akik nem tudják megérteni, „hogy egyesül a gazdag és a szegény azért, hogy gyámolítson egy harmadikat, idegent” (9). Ám, mondja Löw, a „könyörület hajnalpírja legyőzi a sárga irigységnek szánatos érzését, legyőzi a szürke színtelen, hideg részvétlenségnek sivárságát, és csoportosítja, tömöríti, egyesíti az erőket, célt mutatva nékik” (9).

A jelmagyarázat, jól érzékelhetően, itt is morális intencióba torkollik.

S ez nem is véletlen; az előadás szigorúan megkomponált érvrendszer. A hetedik, nyolcadik és kilencedik zászló jelértelmezése is külön egység, s egységüket a „vezérlőknek” szóló intenciók megfogalmazása hozza létre. Mindhárom esetben a zászlók színe és jelvénye jelenti a kiindulást, de ezeknek az értelmezése erkölcsi posztulátumba megy át.

A hetedik zászló színe „a csillagzafírnak víztiszta színe”. Itt az értelmezés alapja „a víztiszta ragyogású drágakő” hasonlósága a közügyek iránti „önzetlen odaadáshoz”, a „vezérlők odaadásához” (10). S mivel a vezérlők „gondoskodása a rájuk bízottakért” a köz számára szükséges és fontos („akár nagy körben, akár kis körben társulnak az erők”), érthető a zászlóra hímzett jelvény, a kígyó, amely ellen védekezni kell. „A közélet mérges kígyói gyakran szórják gyanúsításaik, rágalmaiknak mérgét a közjónak munkásaira [...], de azért minden társulásban tapasztaljuk, hogy miképp a zafír drágakövén nem ejt karcot a kígyó méregfoga, azonképpen akik a közüggyel fáradoznak, azoknak önzetlen jelleméről a mérges rágalom támadása lepattan és reájuk, a támadókra visszazáll” (10). Szorosan ide csatlakozik a nyolcadik zászló szemiotikája is. „A következő törzsnek zászlaja” ugyanis „a vezénylő férfiaknak ad útmutatást, útmutatást abban, hogy mi az, ami a közéletnek életet ad” (10). Mert „Áser törzsének zászlaja [...] a lelkesedés *lángszínét* viselte”,

amely egyebek között a „szíveket felhevíti, hogy egybeforrijanak a közjó szolgálatára”. A zászló „jelképe” pedig az *olajfa*, „mert valamint az olaj meglágyítja a kelevényt, úgy lágyul meg a lomha tömeg szíve a lelkes kezdeményezők lángzó buzgalmától” (10). Az értelmezés fókusza itt is a morális közösségépítésre irányul.

S hogy itt csakugyan a morális szempont irányítja az értelmezést, s ennek a jel közvetlenül érzékelhető adottságai a meghatározók, jól mutatja a kilencedik zászlóhoz átvezető értelmezői mondat. A „buzgalom, a lelkesedés nem elég, mert az megteremti ugyan a közületet, de fönn nem tartja, tartós sarkalját nem képezi.” „Ehhez szükséges a következő törzs zászlájának intelme” (10). A színnek és a jelvénynek az „intelemként” való dekódolásához itt is csak egy hasonlóság metaforikus észlelése ad alapot. „Naftáli törzsének zászlaja színre hasonlított [...] az aranytiszta *lehiggadt borhoz*”, mondja Löw. Majd ebből vezeti le a vezetői erényt, amelynek meg kell felelnie a vezetőnek. „Midőn lehiggadt a bor és seprője leszállott, akkor mutatja azt, mivel a vezérlő egyéneknek bírniok kell, hogy nemcsak megteremtsék a közületet, de fönn is tartásuk: vezéreljenek higgadtsággal, megfontolással, hogy a meg hasonlítás, a gerjedékeny indulat, a versengés az egyesület körében helyet ne találjon, hanem vezérelje azt megfontoló, higgadt szelídség” (11). Ehhez az analógiás értelmezéshez jól illeszkedik „jelvény” is, amely a zászlóra van hímezve: egy *őz*. „Az összes vadak közül a legszelídebb az *őz*, azért mutatja ennek képét e zászló, hogy megértsük, minő szelídséggel s szelídségszülte türelemmel, elnézéssel, béketűréssel kell az emberek tömegét vezérelni” (11).

A jel intelemként való olvasata a továbbiakban is érvényesül, s ez az olvasat megint csak a morális tézishez találja meg az úgy magyarázható jelet. Az indító tézis (amelynek erősítése az igazi cél) az, hogy a szelídségnek és a türelemnek nem csak egyetlen egylet körében kell meglennie. „Nagyobb körökben is, az emberek egész társadalmában, mindenütt, ahol emberek együtt élnek és egymással versenyeznek és egymással birokra kelnek és egymással tengelyt akasztanak, mindenütt szükséges” (11). Löw ehhez a morális-praktikus követelményhez találja meg a szemiotikai igazolást, a jelet. Az „intemet” szerinte „az utolsó előtti két törzsnek közös zászlaja *hirdeti*”.

Efrájim és Manasse „testvértörzsének” zászlaja „koromfekete” volt (11), és a rá hímezett jelvény egy bivaly volt (12), amelynek „vérben forgó szeme megrémíti a szemlélőt” (12). A leírás utal a „viadalra ingerelt” bika képére is, amely Mózes szerint „szarvaival népeket dőf meg” (Móz. V. 33,17), s mind a koromfekete szín, mind a bika képe a történelem sötét oldalát jelzi. Összeütkezéseket, konfliktusokat. A jelmagyarázat maga is az emberi együttélésnek erre a dimenziójára összpontosít. Az interpretáció erősen dramatikus, Löw maga is sötét színekkel dolgozik. „Ha a társadalomnak, megmozdulnak azon rétegei, amelyek a legalsók, amelyek a munkát végzik, az intenzív, verejtékes, testet-lelket elnyűvő munkát, akiken sötét, fekete sorssal nehezül meg az élet

nyügvő küzdelme; ha már-már a kétségbeesésnek nem jajszava csap a légből, hanem majd földalatti morajjal, majd a légrészekben végigsivító fenyegetéssel szólal meg, akkor e zászlót látjuk, e fekete zászlót föltűnni a társadalomban” (11–12). A zászlóra hímezett bivaly képe, a „viadalra ingerelt bika” háttérben fölsejlő víziója még dramaturgikusabbra hangszereli az interpretációt. „Mikor így megindul a társadalom legalsó, de legszélesebb, legutolsó, de leghatalmasabb rétege, akkor prédikálja [ti. a koromfekete törzsi zászló], amit az írás tanít: [...] gyámolítsd őt, hogy megéljen veled, tőled! Prédikálja az irgalmat, a szelídséget, amely megérti más jogát, igényét, mely megosztja a munkásnak, a nélkülözővel falatját. Feljajdul a nyomor: halljuk meg kiáltását. Gondoljunk a nyomorra, az éhezőre és munkátlanra” (12). A veszélyjelzés szava ez; pragmatikus, ugyanakkor figyelemre méltóan morális intés. De okossága csupán pszichológiai: „Amidőn a tömeg megmozdul és háborog, a munkásnép millióinak fölkevert salakja, akkor az áldozatkész emberszeretetet és irgalom egyedül, ami ki tud békíteni minden vészes ellentétet. Nem a törvényhozás bölcsessége, hanem az emberi szív érzése az, amely lecsendesíti az elkeseredettet s megbékíti őt sorsával újra, amidőn látja verejtéke igazságos méltánylatát. [...] a vagyon önként megnyíló forrásait, amelyek a közirgalom nagy-szerű intézményeit létrehozzák” (12).

Hogy valódi panacea-e ez, kérdés. A „felkavart salakra” való utalás, a „munka” és a „vagyon” aszimmetriájának természetesként való érzékelése, és a közirgalomra, mint megoldásra való hivatkozás legalábbis óvatosságra int. Ennek az értelmezésnek a szociológiai alapja nem igazán kidolgozott. De maga a tradíció erényével megtámogatott figyelmeztetés, illetve e figyelmeztetés helye jelzésértékű. Ez a tradíció számol e problémával, s megoldást keres rá.

Ennél többet a műfaj aligha engedélyezett az ünnepi szónoknak. És ennyi is inkább az eurázsiai történeti kontextusból (például orosz forradalom) lett kivonva, semmint a szorosabb értelemben vett jelfejtésből. Maga a jel, a maga metaforikus homályába süllyedve, legföljebb a vallási *igazolás* alkalmát és eszközét szolgáltatta.

*

Az utolsó – értelmezést lezáró – zászlómagyarázat már kevésbé gazdagítja e képet. A szivárványszín és a farkas mint jelvény igazi szerepe már az összehangolás, az addigi jelmagyarázatok egybesimítása egyetlen morális narratívába. A magyarázatnak ez a szerepe persze gondolkodástörténetileg egyáltalán nem lebecsülendő – az a jó interpretáció, amelynek részei koherens egészszé állnak össze, s a részek kiegészítik és erősítik egymást. És ezt a követelményt a „szivárványos” értelmezés tematikailag és szemiotikai értelemben is kielégíti. A szivárványban ugyanis „észrevétlen átmenettel sorakoznak egymás mellé a különböző színek”, s „azonképp sorakoznak az irgalom zászlaja alatt egyetértő munkára a társadalom szétmálló rétegei. Újból egyes,

összefűzi őket a jótékonyaság angyalkeze” (13). Az értelmezésben tehát a szivárvány az összeilleszkedés harmóniájának metaforája. A különböző színek (s törekvések) összhangjának szimbóluma. S a farkas zászlóra hímezett képe is ezt az értelmezést erősíti, hiszen amikor Jezsaiás (11, 6) arról beszél, hogy „lakozik a farkas a báránnyal”, akkor ez a szöveghely a békesség eljövételét előlegezi. Löw a farkasban maga is ezt látta. Az írás exegézise itt már nyíltan a „békesség és testvériség” vágyát tematizálja célként.

*

A beszéd záró része, összesűrítve, megismétli azoknak a magatartásoknak sorolását, amelyek az egyes zászlók magyarázataként már elhangzottak. Ezt itt és most főlegesen volna reprodukálnunk, elég, ha tudjuk, ez az összefoglaló sűrítőmenny *ráerősít* az addig mondottakra. Mintegy foglalatba helyezi, koncentrálna azokat. Ennek a logikai és retorikai teljesítménynek a fölismérésénél szempontunkból fontosabb, hogy a záró részben Löw saját szemiotikájának néhány elemét, explicit formára hozva, már-már tételesen megfogalmazza. Kimondja például, hogy a morális intelmeket, amelyek beszédében fölmerülnek, „az ősi zászlók színeinek és jelvényeinek tanítása, intelme, képes beszéde szerint” alakította ki (13). És itt fölteszi s mindjárt meg is válaszolja a jeltudományi alapkérdést: „Mert mi a zászló? Utalás a magasba, utalás Isten felé, Isten felé, akiről meg van írva, hogy [...] »az ő zászlaja felettünk a szeretet« s a szeretetnek édes gyermekei: a könyörület, a részvétel és az irgalom. Ő, az Örökkévaló a mi zászlónk” (14). Itt, vegyük észre, egy jeltudományi duplikáció érhető tetten. A magyarázott jel magyarázata maga is jellé, méghozzá szakrális jellé lényegül át. Am eközben vallási instanciaként visszamenőlegesen is irányítja az értelmezést. S „Izrael zászlaját el nem ragadta az áram és lomhán nem ejteti el elernyedett korok lassúdad érverése” (14).

Itt a zászló és – közvetve, áttételesen – a segélyegyesület szakralizálása történt meg. Ezt, két összefüggésben is, maga Löw is kimondja. Idézi a zsolnárt: „És Istenünknek nevében emeljük a zászlót” (Zsolnárok 20, 6), majd mint zászlóavató, saját szavaival is kimondja: „És Izrael örök zászlajának, az egy élő Istennek nevében avatom fel e zászlót [ti. a szabadkai segélyegyesület zászlaját], hogy legyen az összetartás hirdetője” (14). „Felavatom e zászlót a szeretetnek és részvételnek, az összetartó békességnek és áldozatkész buzgalomnak jelképeül, e jótékony egyesületnek elidegeníthetetlen birtokául!” (15).

A rítus ezzel válik teljessé, a jelmagyarázat ezzel kapja meg szakrális pecsétjét.

*

Ha röviden, összefoglalóan akarjuk jellemezni Löw Immánuel 1890-es rabbinikus szemiotikáját, akkor, vállalva az egyszerűsítés elkerülhetetlen veszélyét, azt kell mondanunk, a *Színek és jelvények* sajátos, *hibrid* jelkező gyakorlat.

„Az ősi zászlók színeinek és jelvényeinek tanítása, intelme, képes beszéde” az, amire figyel, amit „megfejt”; értelmezése a hagyomány – az „írás igéinek” – jó ismeretében, a hagyomány szövedékének intencióit követve formálódik ki, de az értelmezési keret, amely értelmezését meghatározza, egyáltalán nem független egy tág, *aktuális* kontextustól. A történeti jelenidő, a századvég fejleményeitől, nyílt vagy csak kikövetkeztethető *előjeleitől*, intencióitól. A kor mozgástendenciáira odafigyelő, érzékeny és művelt rabbi nem tudta, de alighanem nem is akarta magát függetleníteni kora „külső fejleményeinek” tapasztalataitól. Nem mondja ki nyíltan, ám a beszéd figyelmes olvasói számára kétségtelen, történeti jeleket magyarázott, történeti jelekre épített, de értelmezéseit *aktuális előjelek* is alakították. Értelmezései temporálisan (is) irányítottak. És így a kornak, amelyre, ha közvetve is, több ponton alludál, a sötét oldala sem marad rejtve előtte. Amikor a „társadalom *szétmálló* rétegeire”, vagy a nyomorúság kiváltotta tektonikus „morajlásra”, vagy éppen a törvényhozási megoldások elégtelenségére utal, a modernizáció, a modernizálódó társadalmak inherens feszültségeire is utal. Ugyanakkor szimptomatikusnak tekinthető, hogy a *piros* szín szimbolikus értelmezésében például nem a marxista szocializmus akkor már domináló vörös színhasználatát választja, hanem a zsidó hagyomány „hajnalpír” szempontját aktualizálja. Ez az opciója kétségkívül tudatos volt, rabbinikus szerepéből is fakadt. Ám aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a kétféle piros zászló, Rúben törzsének hajnalpírszínű zászlaja és a marxista szocializmus vörös lobogója között *van* érintkezés. De – és ez specifikálja a löwi szemiotikát! – Löw opciója e vonatkozásban, mint egyebekben, például a szegénység kezelésében is *alternatívája* a marxi valóságértelmezésnek.

Az aktuális kontextus szerkezetétől függetlenül is érdekes, hogy Löw jelfejtő gyakorlatát egy aktuális morális nézőpont keresztezi. És számára ez utóbbi is legalább olyan fontos volt, mint a par excellence szemiotikai szempontok. Azaz, *in ultima analysis*, a *Színek és jelvények* rabbinikus szemiotikaként írható le. A tudományos jelfejtő és -magyarázó szempont egyesül benne a közösségépítő és alakító morális szemponttal.

*

Az a szemiotika, amely a *Színek és jelvények*ből kihüvelyezhető, tele van logikai hiátussal, vagy – másfelől közelítve a szemiózis folyamatához – logikai ugrásokkal. A két szélső pont, a kiindulás és a végeredmény jól megragadható. Az egyik pont a hagyomány megőrizte jelkészlet (a törzsi zászlók színei és jelvénye), amely Izrael fiainál az „írás igéje” és magyarázata alapján csakugyan jelviszonyt alkot. A másik pont a virtuális morális közösség, amelyet a hagyományból levezetett eszmények konstituálnak. De ami közöttük húzódik, annak belső kapcsolódása már egyáltalán nem evidens. Sőt az is kérdés, csakugyan az ősi jelkészletből vannak-e levezetve ezek a normák? S ha igen, akkor

e logikai lánc kapcsolódása mennyire szerves és mennyire szoros? A kapcsolódás mennyire történeti-logikai szükségszerűség? A figyelmes megfigyelő észreveszi, az egyik szélső ponttól a másikig vezető út nagyrészt jelöletlen logikai lépésekből áll, a jelek értelmezése, amely a normáig vezet, mégsem írható valami kreatív önkény számlájára. A háttérben kitapintható, fölismerhető összefüggések állnak. S itt nem csak a színek pszichológiai atmoszférájára kell gondolnunk. A kék ég és a „fellegtelen” jelen viszonya például magától értetődő összefüggés, és kézenfekvő a fekete színnek és a veszedelmek morajlásának összekapcsolása is. Innen, az atmoszférától a normáig, a konkrét előírásokig és intelmekig elvezető kognitív út azonban már kevésbé átlátható, rejtettebb folyamat. De ez sem fölismerhetetlen. Ahogy a talmud-magyarázatnak, a *pilpul*-nak vagy éppen a hétköznapi és gyakorlatias *judenwitz*nek is megvan a „logikája”, amely egyéníti, sajátosulóvá teszi, itt, a jelmagyarázatnak is megvan ez az egyénítő karaktere. Nem véletlen, hogy például a *pilpul*-logika, a nehéz kérdések ügyes és ötletes válaszkísérlete mint eljárás, *tanítható* – tanították is (erre egy későbbi írásában Löw maga is utal), azaz érvényesül benne bizonyos szabályszerűség. Ez a szabályszerűség azonban elsősorban nem alak, nem technikai, hanem *észjárás*szzerű, relációkifejező. Amikor az egyik zászló *víz*tiszta színe a csillagzafírból, vagyis egy drágakőből van származtatva, a zászlóra hímezett „jelvény” viszont a *kígyó*, akkor ez – a látszat, az első benyomás ellenére! – nem ellentmondás, hanem egy *összetartozó logikai reláció* „logikus” képi megjelenítése. A kígyó elleni föllépés éppen hogy a „tisztaság” védelmezése. A zászló kétféle, látszólag össze nem kapcsolható szimbolikájának egy más síkon, de magán a zászlón belül való társítása összehozása éppen ennek az észjárásnak az eredménye. És ez az észjárás, a valóság leképezésének ez a sajátos módja nemcsak része a hagyománynak, nemcsak beletartozik e hagyományba, de magának a hagyománynak is az egyik konstituáló eleme. A hagyományt újraértelmező értelmezői apparátus (keret, nézőpont, állványzat stb.) egyik összetevője így maga a hagyomány, pontosabban a hagyomány bizonyos dimenziója. Ez a hagyományban való bennmaradás egyik nem könnyen észlelhető és fölismerhető, ám valóságos eszköze. (A másik értelmezésalakító eszköz, mint esett már róla szó, az aktuális tapasztalat, amely „kifelé”, a korhoz közelíti az értelmezést.)

Amikor (jóval később) Scheiber Sándor azt írta Löwről, hogy „minden leírt sora *oraculum*”, azaz az isteninek a közvetítése, akkor alighanem ezt a „rejlő” összefüggést ismerte föl és mondta ki. Löw széles körű, nagy tárgyi tudása, „írás”-ismerete, a hagyományhoz való kapcsolódás finomabb szerkezetét is lehetővé tette számára. És ebben az értelemben a *Színek és jelvények* egy rendhagyó, ám a hagyomány centrumához kapcsolódó, a lényegre illelően igen hatékony jelmagyarázatnak tekinthető.

Ezt a magyarázatomodot azonban aligha lehet egy pár órás gyorstanfolyamon, afféle „krátkij kurszon” elsajátítani.